

Malwina SIEWIER*

Instytut Nauk Politycznych i Bezpieczeństwa
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Z działalności służby śledczej Policji Województwa Śląskiego

Streszczenie

Policja Województwa Śląskiego (PWŚl.) była drugą obok Policji Państwowej (PP) formacją policyjną w II Rzeczypospolitej wykonującą zadania z zakresu bezpieczeństwa wewnętrznego. Śląska policja odpowiadała za utrzymanie bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego na obszarze województwa. PWŚl. stanowiła ważne ogniwo systemu bezpieczeństwa w autonomicznym województwie śląskim. W artykule omówiono wybrane aspekty organizacji śląskiego korpusu. Sporo uwagi poświęcono organizacji służby śledczej. Omówiono metody pracy operacyjnej, tj. wywiad konfidencjonalny, inwigilację i inne.

Słowa kluczowe: Policja Województwa Śląskiego, 1922–1939, metody pracy policji, służba śledcza.

Skutki I wojny światowej silnie zaznaczyły się na Górnym Śląsku¹. 20 października 1921 r. Rada Ambasadorów wydała decyzję o podziale obszaru plebiscytowego między Polskę i Niemcy². Regulacje prawne dotyczące tej kwestii zostały zawarte w konwencji górnośląskiej podpisanej 15 maja 1922 r. w Genewie. Obowiązywała ona przez 15 lat. Dla Polski przyjęcie dokumentu oznaczało zakończenie trudnych rokowań i faktyczny podział terytorium plebiscytowego. Dla Niemców była to przykra konieczność, nazwana przez ministra Eugena Schiffera, stojącego na czele niemieckiej delegacji w Genewie, „[...] ostatnim

* malwina.siewier@gmail.com

¹ T. Czekaj, *Górny Śląsk polski czy niemiecki?*, Katowice 1997, s. 3.

² W. Lesiuk, *Plebiscyt i powstania śląskie z perspektywy osiemdziesięciolecia*, [w:] *Powstania śląskie i plebiscyt z perspektywy osiemdziesięciolecia*, red. M. Masnyk, Opole 2003, s. 19; M. Wrzosek, *Proces narastania szans walki zbrojnej w latach 1918–1921 o powrót Górnego Śląska do Macierzy*, [w:] *ibidem*, s. 29.

aktem tragedii [...]”³. Niemcy nie pogodzili się z utratą części Górnego Śląska, a skutki przegranej wojny zrodziły w mentalności zachodniego sąsiada chęć odwetu. Dążenie do zniesienia narzuconych przez traktat wersalski ograniczeń stało się priorytetowym celem polityki niemieckiej⁴.

Województwo śląskie obejmujące polską część Górnego Śląska (3205,12 km²) oraz polską część Śląska Cieszyńskiego (1010,90 km²) było jednostką administracyjną II Rzeczypospolitej posiadającą szeroką autonomię. Podstawę prawną stanowiła Ustawa konstytucyjna zawierająca statut organiczny z 15 lipca 1920 r.⁵, która zaczęła obowiązywać po podziale Górnego Śląska w 1922 r. Było to najmniejsze i jednocześnie najbardziej zaludnione województwo. Zawily system prawny, wysoki stopień uprzemysłowienia i szczególna sytuacja narodowościowa były czynnikami wpływającymi na specyfikę obszaru⁶.

Po I wojnie światowej większość państw, w tym Polska, dążyło do ujednoczenia struktur bezpieczeństwa. Zadaniem instytucji i służb było osiągnięcie „optimum bezpieczeństwa”, czyli poczucia braku zagrożeń⁷. Od podstaw zaczęto tworzyć organy posiadające kompetencje w tym zakresie. Za utrzymanie bezpieczeństwa i porządku publicznego w omawianym okresie odpowiadały przede wszystkim jednostki administracji państwowej, placówki Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego od 1928 r.) Wojska Polskiego, formacje ochrony granic oraz policja⁸. Społeczeństwo, doświadczone zaborami, nie zawsze było przychylnie nastawione do tworzących się organów bezpieczeństwa wewnętrznego, zwłaszcza do służb specjalnych i formacji policyjnych. Negatywne ich postrzeganie prowadziło do wielu incydentów⁹. Na Górnym Śląsku proces ich kształtowania miał specyficzny charakter. Wynikało to z faktu, że obszar ten do 1922 r. zarządzany był przez niemieckie władze. Dysponowały one swoimi służbami, również policyjnymi, które często, poza zadaniami mającymi utrzymać ład i porządek publiczny, podejmowały czynności represyjne względem ludności polskiej¹⁰.

³ Cyt. za: T. Czekaj, op. cit., s. 12.

⁴ H. Ćwiek, *W tajnej służbie II Rzeczypospolitej. Wywiad Polski wobec Niemiec w latach 1918–1939*, Częstochowa 2009, s. 11–12.

⁵ E. Kostka, *Pierwsze dziesięciolecie polskiej administracji w Województwie Śląskiem*, [w:] *Księga Pamiątkowa X-lecia Związku Urzędników Państwowych, Samorządowych i Komunalnych na Województwo Śląskie*, Katowice 1934, s. 20; IPN 063/84, t. 1. Charakterystyka kontrwywiadowcza województwa katowickiego, k. 9.

⁶ M. Grażyński, *Rola urzędnika polskiego na Śląsku*, [w:] *Księga Pamiątkowa...*, op. cit., s. 17–18.

⁷ APK, PWŚl., sygn. 29, Istota działań policyjnych, odczyt głównego komendanta PWŚl. insp. Józefa Żółtaszka, z 21 VI 1936 r., k. 45.

⁸ *Bezpieczeństwo wewnętrzne Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Peplowski, A. Szymanowicz, A. Gołębiowski, Wrocław 2010, s. 8.

⁹ A. Misiuk, *Kształtowanie się systemu bezpieczeństwa wewnętrznego II Rzeczypospolitej w latach 1918–1922*, [w:] *ibidem*, s. 12.

¹⁰ J. Mikitin, G. Grześkowiak, *Policja województwa śląskiego 1922–1939*, Piekary Śląskie 2008, s. 9.

Od kwietnia do czerwca 1922 r. trwały prace nad ostatecznym kształtem śląskiej policji¹¹. 17 czerwca 1922 r. w autonomicznym województwie śląskim powołano drugą obok Policji Państwowej (PP) formację policyjną II Rzeczypospolitej – Policję Województwa Śląskiego (PWŚl.). Jej organizację normowało przede wszystkim Rozporządzenie wojewody śląskiego w przedmiocie organizacji Policji Województwa Śląskiego, zatwierdzone ustawą Sejmu Śląskiego z 2 marca 1923 r.¹² W art. 1 dokumentu stwierdzono, że „Policja Wojewódzka jest organizacją służby bezpieczeństwa i ma za zadanie utrzymanie bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego i w tym zakresie jest organem wykonawczym władz wojewódzkich”¹³. PWŚl. zorganizowano na wzór Policji Państwowej¹⁴. Trzy czwarte kosztów utrzymania korpusu opłacano z funduszy Skarbu Śląskiego¹⁵, natomiast jedną czwartą wydatków pokrywały jednostki samorządu terytorialnego. Ponadto gminy miejskie i wiejskie, na żądanie władz administracyjnych, zobowiązane były wydzielić policji odpowiednie budynki na jej użytek¹⁶. Urząd Wojewódzki Śląski (UWŚl.) każdego roku obliczał i zestawiał przewidywane wydatki na utrzymanie PWŚl. Kosztorys przedstawiano odpowiednim władzom do 30 września, by mogły uwzględnić go w budżecie na kolejny rok. Jeśli preliminowany koszt utrzymania korpusu okazywał się wyższy bądź niższy, w następnym w roku dokonywano wyrównania¹⁷.

PWŚl. była formacją zorganizowaną i wyszkoloną na wzór wojskowy. Bezpośrednio podlegała wojewodzie śląskiemu. Jej organizację dostosowano do podziału administracyjnego województwa, co oznaczało, że rejony powiatowych komend pokrywały się z granicami powiatów, natomiast rejony komisariatów i posterunków z granicami miast lub gmin¹⁸. Aparat wykonawczy stanowiły: Główna Komenda Policji Województwa Śląskiego z siedzibą w Katowicach, pełniąca rolę nadrzędną w stosunku do innych komend; powiatowe komendy (miejskie i wiejskie); komisariaty, obejmujące ważniejsze miasta i gminy w powiatach lub dzielnice w dużych miastach; posterunki w małych miastach i gmi-

¹¹ A. Misiuk, *Policja Państwowa 1919–1939: powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996, s. 51.

¹² Ustawa z dnia 2 marca 1923 r. w przedmiocie organizacji Policji Województwa Śląskiego, <http://www.sbc.org.pl/> [dostęp: 18.12. 2015].

¹³ Rozporządzenie z dnia 17 czerwca 1922 r. w przedmiocie organizacji Policji Województwa Śląskiego, Dz. U. Śl. nr 1, poz. 4.

¹⁴ IPN Ka 0103/42, Organizacja Policji Województwa Śląskiego, k. 237.

¹⁵ Ustawa z dnia 10 grudnia 1925 r. w sprawie zmiany Rozporządzenia z dnia 17 czerwca 1922 r. w przedmiocie organizacji Policji Województwa Śląskiego, Dz. U. Śl. nr 18, poz. 43.

¹⁶ Rozporządzenie z dnia 17 czerwca 1922 r. w przedmiocie organizacji Policji Województwa Śląskiego, Dz. U. Śl. nr 1, poz. 4.

¹⁷ Rozporządzenie wojewody śląskiego z dnia 17 lipca 1925 r. w sprawie pobierania od gmin części kosztów utrzymania Policji Województwa Śląskiego, Dz. U. Śl. nr 13, poz. 33.

¹⁸ APK, PWŚl., sygn. 13, Okólnik nr 70 GK PWŚl. w Katowicach, z 27 XI 1924 r., dokument niepaginowany.

nach. Komendom miejskim i powiatowym podlegały komisariaty oraz posterunki. Przy nich działały oddziały policyjno-śledcze, prowadzące dochodzenia w sprawach karnych¹⁹. Prokuratura i sądy były upoważnione do wydawania policji zleceń w ramach obowiązujących przepisów, zawartych w ustawie o postępowaniu karnym. Śląska policja, wykonując czynności dochodzeniowo-śledcze, była zależna od organów wymiaru sprawiedliwości²⁰.

Główniej Komendzie Policji Województwa Śląskiego w Katowicach podlegały następujące jednostki: Miejska i Powiatowa Komenda Policji Województwa Śląskiego w Katowicach; Miejska Komenda Policji Województwa Śląskiego w Królewskiej Hucie (od 1934 r. w Chorzowie) oraz powiatowe komendy PWŚl.: w Bielsku; w Tarnowskich Górach; w Lublińcu; w Pszczynie; w Rybniku; w Cieszynie; w Rudzie (zlikwidowana w 1924 r.); w Świętochłowicach (zniesiona w 1939 r.); we Frysztacie (utworzona w 1938 r.)²¹.

PWŚl. była wzorowanym na PP organem, ale od niej odrębnym. Między formacjami istniało wiele podobieństw. Wielokrotnie przepisy wydawane przez Komendę Główną Policji Państwowej były przejmowane przez Główną Komendę Policji Województwa Śląskiego i wykorzystywane na użytek śląskiego korpusu. Zresztą podjęto wiele prób połączenia obu formacji w jedną²². Zwolennikiem takiego rozwiązania był główny komendant insp. Leon Wróblewski. Podobne starania podjęli jego następcy, zwłaszcza insp. Józef Żółtaszek. Do połączenia formacji ostatecznie nie doszło, przeszkodę stanowiła autonomia województwa śląskiego i odrębne ustawodawstwo.

W PWŚl., podobnie jak w PP, od samego początku obok policji mundurowej istniała służba śledcza, która prowadziła działalność w dwóch pionach: politycznym i kryminalnym²³. W okresie międzywojennym kilkakrotnie przeprowadzono jej reorganizację. Działalność w zakresie służby śledczej politycznej w czasie III powstania prowadziły Agendy Wydziału Wywiadowczo-Informacyjnego Polskiego Komisariatu Plebiscytowego i Oddziału Politycznego Naczelnej Władzy. Następnie zadania te przejął Wydział Polityczny Naczelnej Rady Ludowej. Po kolejnym podziale włączono go (jako oddział) w struktury Wydziału Prezydialnego. Komórka polityczno-wywiadowcza dysponowała niewielkimi środkami, co utrudniało osiąganie przez nią dobrych efektów. 15 listopada 1921 r. Oddział Polityczny zlikwidowano, a część jego agend przekazano formującej się

¹⁹ Rozporządzenie z dnia 17 czerwca 1922 r. w przedmiocie organizacji..., op. cit.

²⁰ Ustawa Konstytucyjna z dn. 15 lipca 1920 r. zawierająca statut organiczny województwa śląskiego, Dz. U. nr 73, poz. 497.

²¹ IPN Ka 0103/42, Organizacja Policji..., op. cit., k. 237.

²² Vide: J. Mikitin, *Szkolnictwo policyjne w województwie śląskim w okresie międzywojennym*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Historii, Katowice 2007, s. 35–44.

²³ B. Sprengel, *Policja Państwowa a organy władzy publicznej w polityce ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2011, s. 36–37; Z. Siemak, *Specyfika służby policyjnej II Rzeczypospolitej*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne...*, op. cit., s. 179.

już śląskiej policji, gdzie tworzony był referat wywiadowczy. Organizowaniem PWŚl. zajmował się Oddział Bezpieczeństwa, działający w ramach NRL. Kierował nią ppłk Stanisław Młodnicki wraz z zastępcą mjr. Augustynem Bańczykiem. Referat Polityczny ostatecznie utworzono w drugiej połowie stycznia 1922 r.²⁴

Zanim powstała PWŚl., w strukturach Policji Państwowej na obszarze kraju funkcjonował wyodrębniony dział służby śledczej, oznaczony kryptonimem IV-D. Odpowiadał on za zwalczanie przestępczości politycznej. Stanowił jeden z działów specjalnych policji, a jego zadaniem było ujawnianie przestępstw przeciwko ustrojowi i bezpieczeństwu państwa oraz zapobieganie tego typu działalności²⁵. Od 1922 r. służba śledcza w zakresie Wydziału IV-D PP uległa decentralizacji. Przy GK PWŚl., na wzór warszawski, utworzono Wydział IV-D. Nie podlegał on Centrali IV-D w Warszawie. We wszystkich powiatowych komendach śląskiego korpusu powstały agentury IV-D, nazywane ekspozyturami wydziału IV-D. Odpowiadały one przede wszystkim za:

- zbieranie materiałów dotyczących stanu bezpieczeństwa w okręgu, a także materiałów zbiorowej inwigilacji,
- zbieranie materiałów indywidualnej inwigilacji, przydzielanie spraw funkcjonariuszom, instruowanie w zakresie rozpoznania wywiadowczego oraz prowadzenia dochodzeń politycznych,
- instruowanie i kontrolę powiatowych komend w zakresie funkcjonowania Wydziału IV-D oraz prowadzenie szkoleń dla wywiadowców,
- prowadzenie ważniejszych dochodzeń policyjnych lub obejmujących kilka powiatów, poprzez oddelegowanie wyższego funkcjonariusza²⁶.

W województwie śląskim większość zadań związanych ze zwalczaniem przestępczości politycznej wykonywały agentury IV-D w powiatach, przy pomocy jawnych organów bezpieczeństwa, czyli komisariatów i posterunków policji. Zresztą podobną zasadę stosowano w całym kraju. Pracami służby śledczej w tym zakresie kierowali powiatowi komendanci, którzy wykonywali zlecenia starostów i dyrektorów policji. Nad całokształtem działalności czuwał Wydział IV-D GK PWŚl.²⁷

Kadrę agentur IV-D zasilili specjalnie wyszkoleni do pełnienia służby śledczej funkcjonariusze. Agentury tworzone przede wszystkim w miejscowościach, w których znajdowały się większe centra przemysłowe i handlowe, duże skupiska mniejszości narodowych oraz w powiatach położonych w obszarze przygranicznym. Kierownikiem agentury IV-D był referent spraw śledczych powiatowej

²⁴ E. Długajczyk, *Agendy polityczno- śledcze Policji Województwa Śląskiego w latach 1922–1939 r.*, „Szkice Archiwalno-Historyczne” 2010, nr 6, s. 36–37.

²⁵ Ibidem, s. 40.

²⁶ APK, PWŚl., sygn. 24, Pismo GK PP w Warszawie, dot. zmian w organizacji Ekspozytur i Agentur IV-D PP, z 17 X 1922 r., k. 32.

²⁷ Ibidem, k. 32–33.

komendy. Na polecenie starosty czy powiatowego komendanta zajmował się referowaniem spraw w zakresie prowadzonego działu oraz podejmował czynności związane z wywiadem politycznym. Nie przy wszystkich powiatowych komendach działały agentury IV-D. Wówczas sprawy prowadził osobiście komendant jednostki lub za zgodą głównego komendanta PWŚl., za pośrednictwem odpowiednio wyszkolonych funkcjonariuszy. Wywiadowcy byli zobowiązani sporządzić pisemny raport według ustalonego wzoru²⁸.

26 kwietnia 1923 r. przeprowadzono reorganizację służby śledczej PP. Zlikwidowano Wydział IV-D KG PP i utworzono Służbę Informacyjną. Przepisy wykonawcze określały, że „Funkcjonariusze służby informacyjnej są funkcjonariuszami policyjnymi służby śledczej, pozostającymi na etacie i budżecie Policji Państwowej, odkomenderowanymi do odnośnych władz administracyjnych do dyspozycji tych ostatnich”²⁹. Zmiany w służbie śledczej dotyczyły także PWŚl. Reskryptem z 1 października 1923 r. zlikwidowano Wydział IV-D w Katowicach. Podobnie jak w całym państwie, utworzono Wojewódzki Oddział Informacyjny. Agentury IV-D przekształcono na agentury informacyjne, które weszły w skład władz administracyjnych I instancji. Były one organami wykonawczymi w sprawach przestępczości antypaństwowej. Ich personel pod względem administracyjnym, gospodarczym i wyszkolenia podlegał GK PWŚl., natomiast służbowo władzom administracji państwowej³⁰.

Reorganizacja zbiegła się z trudną sytuacją społeczno-polityczną, bowiem w październiku 1923 r. komuniści doprowadzili do strajku generalnego. Trudności w opanowaniu sytuacji pomogli pokonać wysłani na Górny Śląsk przedstawiciele z Warszawy, insp. Snarski, nadkom. Szeryński i nadkom. Mikulicz. Doprowadzili oni do aresztowania przywódców strajku i delegalizacji Komunistycznej Partii Polski (KPP). Przeprowadzono również rewizje w biurach Volksbundu, gdzie zajęto podejrzaną dokumentację³¹.

Służba informacyjna w województwie śląskim, podobnie jak w całym kraju, miała zwalczać przestępczość polityczną. Prowadziła ona dochodzenia śledcze w tych sprawach. Policja mundurowa i policja kryminalna zajmowały się wykrywaniem przestępstw. Miały one naturalną łatwość w wykonywaniu tego typu zadań podczas pełnienia codziennych obowiązków służbowych w swoich rejonach. Funkcjonariusze policji mundurowej o popełnionym przestępstwie musieli bezzwłocznie zawiadomić agenturę informacyjną. Ona następnie podejmowała czynności dochodzeniowo-śledcze. Do tego czasu policja mundurowa zabezpie-

²⁸ APK, PWŚl., sygn. 24, Dokument KG PP, Instrukcja o sposobie prowadzenia służby śledczej w zakresie resortu wydziału IV-D przez Kom. Pow. PP, b.r., k. 21–22.

²⁹ APK, PWŚl., sygn. 24, Przepisy wykonawcze do Okólnika MSW nr 10 z 26 kwietnia 1923 r., z 27 VII 1923 r., k. 34–35.

³⁰ APK, PWŚl., sygn. 25, APK, PWŚl., sygn. 25, Sprawozdanie z lustracji Głównej Komendy Policji Województwa Śląskiego z 13 II 1930 r., k. 182.

³¹ E. Długajczyk, op. cit. s. 44.

czała ślady i materiały dowodowe oraz ustalała dane osobowe świadków. Podejrzanego zatrzymywano do czasu przybycia funkcjonariuszy służby informacyjnej, jeśli spodziewano się, że podejmie on próby zatarcia śladów, bądź zniszczenia materiału dowodowego³².

Model służby informacyjnej w ramach administracji państwowej również się nie sprawdził. Organy policyjne nie mogły prowadzić systematycznego wywiadu politycznego, co doprowadziło do coraz gorszego zorientowania w sytuacji politycznej na swoim obszarze. W tym czasie nasilił się problem we współpracy między policją mundurową a służbą informacyjną³³.

Kolejną reorganizację służby śledczej przeprowadzono reskrytem z 14 sierpnia 1924 r. Przepisy dotyczące powołania Policji Politycznej zaczęły obowiązywać od 1 września 1924 r. Oddział Informacyjny i agentury zostały zorganizowane na wzór warszawski. Wojewódzki Oddział Informacyjny przemianowany został na Śląski Urząd Policji Politycznej (ŚIUPP; nazywany też Wydziałem V). Natomiast agentury informacyjne we wszystkich powiatowych komendach przekształcono w ekspozytury policji politycznej, będące integralną częścią władz administracyjnych³⁴.

Dotychczasowy kierownik Wojewódzkiego Oddziału Informacyjnego objął stanowisko naczelnika Śląskiego Urzędu Policji Politycznej. Natomiast kierownicy dotychczasowych agentur informacyjnych przeszli na stanowiska kierowników ekspozytur policji politycznej. Wszyscy funkcjonariusze zatrudnieni w służbie informacyjnej województwa śląskiego weszli w skład personelu ŚIUPP. Starości i dyrektorzy policji zarządzili wydzielenie i przekazanie ekspozyturom policji politycznej pełnej dokumentacji dotychczasowych agentur (jeżeli prowadziły one wspólną kancelarię ze starostwem/dyrekcją policji). Dotyczyło to materiałów: personalnych, organizacyjnych, inspekcyjnych, związanych z przestępcami i przestępczością polityczną, inwigilacyjnych oraz pościgowych. Przekazane miały być również meldunki sytuacyjne oraz sprawozdania miesięczne, a także inne akty związane ze starostwem lub dyrekcją policji. Zmianę i czynności organizacyjne zaplanowano na 1 września. Koszty utrzymania policji politycznej pokrywano z ogólnego budżetu PWŚl. Istniejące dotychczas dwie agentury w Bielsku połączono w jedną ekspozyturę policji politycznej, prowadzącą działania w mieście i powiecie bielskim. Kierownicy ekspozytur w zakresie wykonywanych zadań w ramach pełnionej służby bezpieczeństwa podlegali starostom, którzy sprawowali nadzór nad ich pracą³⁵. Reorganizacja służby śledczej z 1 września 1924 r. była *de facto* powrotem do stanu poprzedniego. Poza nazewnictwem jej działalność niewiele się zmieniła.

³² APK, PWŚl., sygn. 12, Rozkaz oficera GK PWŚl., z 17 VII 1924 r., k. 35–36.

³³ E. Długajczyk, op. cit., s. 45.

³⁴ APK, PWŚl., sygn. 25, Sprawozdanie z lustracji..., op. cit., k. 182.

³⁵ APK, PWŚl., sygn. 24, Pismo UWŚl. do wszystkich Starostów i Dyrektorów Policji Województwa Śląskiego, z 14 VIII 1924 r., k. 47–48.

Śląski Urząd Policji Politycznej odpowiadał m.in. za prowadzenie pościgów, zbieranie materiałów informacyjnych w zakresie bezpieczeństwa na obszarze województwa śląskiego, tworzenie ewidencji i statystyk przestępczości politycznej oraz koordynowanie działań podejmowanych w celu zwalczania przestępczości politycznej. ŚIUPP podzielono na dwa działy: 1) Organizacyjno-Personalny i Inspekcji, 2) Ogólnoinformacyjny. Ekspozytury policji politycznej po wydzieleniu ze starostw/dyrekcji policji były odrębnymi organami. Wykonywały polecenia starostów/dyrektorów policji w zakresie służby bezpieczeństwa. Wojewoda przyznawał Śląskiemu Urzędowi Policji Politycznej fundusz dyspozycyjny na cele śledcze. Powiatowy komendant sprawował ogólny nadzór nad działalnością ekspozytury policji politycznej. Nie mógł jednak bezpośrednio ingerować w jej pracę. W województwie śląskim utworzono ekspozytury policji politycznej w Katowicach, w Królewskiej Hucie, w Bielsku, w Cieszynie, w Lublińcu, w Pszczynie, w Rybniku, w Świętochłowicach, w Tarnowskich Górach³⁶.

Policję polityczną od samego początku traktowano w sposób szczególny. Kandydatom do służby stawiano wysokie wymagania. Funkcjonariusze na tle całego korpusu policyjnego mieli wyróżniać się pod względem intelektualnym, moralnym i zawodowym. Nie zawsze jednak spełniali te kryteria. Policja polityczna należała do służb specjalistycznych. Skierowanie do służby w niej traktowano jak awans zawodowy³⁷. Kandydaci przechodzili odpowiednie kursy i szkolenia. W ramach wdrożonego przez GK PWŚl. „Programu 12-miesięcznego szkolenia funkcjonariuszy Policji Politycznej” w 1924 r. omawiano dział „Wiadomości śledcze”, w którym wyszczególniono następujące zagadnienia: Cele i zadania policji w służbie śledczej; Przymioty, jakimi winieni się odznaczać funkcjonariusz służby śledczej; Znajomość lokalnych stosunków jako jedna z podstawowych umiejętności, które powinien posiadać funkcjonariusz służby śledczej; O szczególnym obowiązku znajomości osób podejrzanych i nadzorze nad nimi; Sprawdzenie tożsamości przestępców: za pomocą dowodów osobistych lub paszportu, opisu cech zewnętrznych, zdjęć (albumy fotograficzne), daktyloskopii (odciski linii papilarnych); Badanie oskarżonych i świadków; Rewizja; Aresztowanie; Poszukiwania; Pościg; Konfidenci; Obserwacja; Inwigilacja ogólna i indywidualna³⁸.

Obok służby śledczej politycznej niezależnie działała służba śledcza kryminalna. Ich zespolenie nastąpiło w 1928 r. Geneza służby śledczej kryminalnej nie jest do końca jasna. Pewne jest, że 20 lipca 1922 r. przy GK PWŚl. w Katowicach utworzono Oddział Inwigilacyjny. Przy pomocy powiatowych komend PWŚl., urzędów śledczych, komisariatów i posterunków policyjnych, prowadził on inwigilację przestępstw popełnianych przez nieznaną sprawców oraz inwi-

³⁶ E. Długajczyk, op. cit., s. 46–49.

³⁷ S. Kozdrowski, *Wyszkolenie policyjne w II Rzeczypospolitej*, Kraków 2006, s. 427–429.

³⁸ Ibidem, s. 467–468. APK, UWŚl., sygn. 107, Program 12-miesięcznego szkolenia funkcjonariuszy Policji Politycznej, z 1924 r., k. 232.

gilację wojskowych. Instrukcja Inwigilacyjna wydana przez GK PWŚl. w Katowicach określała inwigilację jako „zorganizowany pościg za przestępcami wszelkiego rodzaju, jak i czujny nadzór nad czynnościami i zachowaniem się osobników podejrzanych o popełnienie czynów karygodnych”. Funkcjonariusze byli zobowiązani do rejestrowania przestępstw różnych kategorii, takich jak: fałszowanie monet, fałszowanie dokumentów, kradzieże z włamaniem, oszustwa itd. Rejestrowano również osoby popełniające wyżej wymienione przestępstwa. Inwigilację dzielono na terytorialną oraz ogólną. Pierwsza oznaczała ewidencjonowanie i ściganie tych przestępców, którzy ze względu na miejsce urodzenia, przynależność, miejsce pobytu, znajomości, inne osobiste związki, popełnienie czynu karalnego należeli do danego rejonu powiatowej komendy, komisariatu, czy posterunku. Ogólna inwigilacja dotyczyła ścigania i rejestrowania przestępców i przestępstw w sytuacji, gdy miejsce faktycznego pobytu osoby nie było policji znane lub nie ustalono, podczas inwigilacji terytorialnej, kto był sprawcą³⁹.

Wszystkie jednostki policyjne były informowane o zarządzonych i odwołanych inwigilacjach w wydawanym przez Oddział Inwigilacyjny piśmie pt. „Inwigilacja”. Zamieszczano w nim wszystkie listy gończe wydawane przez władzę sądowniczą, a w wyjątkowych sytuacjach także zagraniczne listy gończe. Następnie publikowano zarządzenia sądów i prokuratury o poszukiwaniu osób podejrzanych o popełnienie przestępstw lub z innych przyczyn, np. świadków, osób zaginionych, osób wydalonych z państwa lub z poszczególnych miejscowości województwa śląskiego. Ponadto w „Inwigilacji” publikowano informacje o popełnieniu poważnych przestępstw na terenie województwa śląskiego przez nieznaną sprawców; w wyjątkowych przypadkach również o czynach przestępczych (takich jak: napady, kradzieże o znacznej wartości, morderstwa) poza województwem. Dodatkowo Oddział Inwigilacyjny wydawał pismo pt. „Inwigilacja Poufna”, gdzie zamieszczano: a) informacje ogólne o zamiarach popełnienia czynów o charakterze antypaństwowym, b) nakazy aresztowań osób podejrzanych o działalność antypaństwową, c) nakazy obserwacji osób, co do których istniało podejrzenie o prowadzenie działalności antypaństwowej, d) ujawnione nowe typy przestępstw o charakterze antypaństwowym, e) inwigilacje poufne. Te ostatnie przekazywano podległym funkcjonariuszom, którzy musieli własnoręcznie potwierdzić zapoznanie się ze sprawą. Ważna była odpowiednia ochrona informacji niejawnych. Po zapoznaniu podwładnych z treścią inwigilacji poufnej, ze względu na utajniony charakter sprawy, dokumentację trzymano pod zamknięciem. Wszystkie jednostki policyjne, oprócz „Inwigilacji” i „Inwigilacji Poufnej”, otrzymywały „Gazetę Śledczą”, wydawaną przez Wydział IV-D Komendy Głównej Policji Państwowej w Warszawie⁴⁰.

Oddział Inwigilacyjny prowadził głównie inwigilację ogólną, na podstawie: a) własnych materiałów, pochodzących z całego województwa śląskiego, b) ma-

³⁹ APK, PWŚl., sygn. 243, Instrukcja Inwigilacyjna GK PWŚl. w Katowicach, z 14 IX 1922 r., k. 1.

⁴⁰ Ibidem, k. 1–2.

teriałów przesłanych przez jednostki PWŚl., władze sądowe lub inne organy znajdujące się poza obszarem województwa, c) materiałów inwigilacyjnych otrzymanych od zagranicznych władz sądowych lub policji. Pojedyncze akta, z wnioskiem o zarządzenie poszukiwania lub ogólnej inwigilacji, Oddział przesyłał do poszczególnych powiatowych komend, posterunków i komisariatów. Musiały one niezwłocznie podjąć działania. W przypadku braku rezultatów sprawę ogłaszano w pismach inwigilacyjnych, a czasami w „Gazecie Śledczej”. Kierownik Oddziału Inwigilacyjnego co pewien czas dokonywał kontroli skuteczności realizowanych zadań⁴¹.

W organizacji służby śledczej kryminalnej można wyróżnić poszczególne etapy:

— I etap

Po 1922 r. powołano Urząd Śledczy przy GK PWŚl., ekspozytury urzędu śledczego w prawie wszystkich powiatowych komendach (oprócz Lublińca i Świętochłowic), ekspozytury w Rudzie i Mysłowicach oraz oddziały śledcze przy komisariatach, które podlegały ekspozyturom urzędu śledczego.

— II etap

28 marca 1923 r. reskryptem UWŚl. ekspozytury urzędu śledczego w Katowicach, Bielsku i Królewskiej Hucie przekształcono w urzędy śledcze. Przeszły one podlegać GK PWŚl. Zostały włączone do administracji ogólnej właściwych dyrekcji policji, którym bezpośrednio podlegały. Nie miały łączności z powiatowymi komendami. Inne ekspozytury i oddziały śledcze zachowały poprzednią formę⁴². Oddzielenie służby śledczej w Katowicach, Bielsku i Królewskiej Hucie od korpusu PWŚl. trwało kilka miesięcy. 15 listopada 1923 r. personel, który zmienił przynależność służbową, powrócił do śląskiej policji⁴³.

— III etap

Na wniosek GK PWŚl. zniesiono oddziały śledcze. W myśl rozporządzenia MSW z 4 stycznia 1922 r., reskryptem z 8 kwietnia 1924 r. utworzono na terenie województwa śląskiego Urząd Śledczy przy GK PWŚl. wraz z 9 ekspozyturami śledczymi: w Katowicach, Mysłowicach, Królewskiej Hucie, Tarnowskich Górach, Rybniku, Pszczynie, Rudzie (zniesiona), Cieszynie i Bielsku. Część funkcjonariuszy ekspozytur śledczych przydzielono do komisariatów, w których pełnili także służbę prewencyjną. Pozostali wywiadowcy w ekspozyturach zostali podzieleni na brygady, które specjalizowały się w wykrywaniu przestępstw określonej kategorii⁴⁴.

— IV etap

Reskryptem Urzędu Województwa Śląskiego z 8 kwietnia 1924 r. oraz z 19 listopada 1925 r. w sprawie organizacji Urzędu Śledczego i ekspozytur śled-

⁴¹ APK, PWŚl., sygn. 243, Instrukcja Inwigilacyjna..., op. cit., k. 2–3.

⁴² APK, PWŚl., sygn. 25, Sprawozdanie z lustracji..., op. cit., k. 181.

⁴³ E. Długajczyk, *Agendy polityczno-śledcze...*, op. cit., s. 51.

⁴⁴ APK, PWŚl., sygn. 25, Raport Głównego Komendanta Policji..., op. cit., k. 37–39.

czych zarządzono reorganizację. Zniesiono Urząd Śledczy przy GK PWŚl. W jego miejsce utworzono przy Wydziale I GK PWŚl. Referat Śledczy. Pozostałe agendy objęła częściowo Ekspozytura Śledcza Miejskiej i Powiatowej Komendy w Katowicach, a częściowo Inspekcja. Zniesiona została Ekspozytura w Rudzie⁴⁵. Urząd Śledczy przy GK PWŚl. wydał wszystkie materiały z działu rozpoznawczego Ekspozyturze Śledczej w Katowicach. Przekazano rejestr daktyloskopijno- fotograficzny, album fotograficzny, kartotekę pościgową, ewidencję fałszywych banknotów i monet, ewidencję osób zaginionych, teksty do prasy nt. ważniejszych przypadków (kroniki policyjnej), pracownię fotograficzną wraz z personelem i inwentarzem. Ekspozytura Śledcza w Katowicach od 1 grudnia 1925 r. była centralą rejestracyjno-pościgową dla całego województwa. Inspekcja Głównej Komendy PWŚl. przejęła zadania kontroli i inspekcji policji śledczej oraz prowadzenia dochodzeń na specjalne polecenia wojewody i głównego komendanta. Pozostałe czynności, takie jak: statystyka przestępczości, kronika ważniejszych wypadków, kontrola przyznanych nagród, redagowanie Dziennika Inwigilacyjnego, korespondencja w sprawach dotyczących inwigilacji okręgowej, państwowej i międzynarodowej, ewidencja psów policyjnych, ewidencja funkcjonariuszy służby śledczej, przydzielono osobnemu referentowi śledczemu GK PWŚl.⁴⁶

Służba w policji kryminalnej uważana była za wyjątkowo trudną i wymagającą specjalnych predyspozycji psychofizycznych. W jednym z podręczników do szkolenia w zakresie służby śledczej stwierdzono: „Najważniejszym czynnikiem wymaganym od wywiadowcy jest wrodzona inteligencja oraz bystrość i szybka orientacja. Praca wywiadowcy obracającego się przeważnie we mgłę ciemności, niemająca zwykle żadnych wytycznych danych, nieotrzymująca znikąd żadnej pomocy – wymaga nadzwyczajnego skupienia, hartu, bystrogo i szybkiego orientowania się w sytuacji, samodzielnego decydowania w nader często trudnych wypadkach i okolicznościach [...]”⁴⁷.

We wrześniu 1924 r. stwierdzono, że nie wszyscy funkcjonariusze pracujący w ekspozyturach służby śledczej posiadają ku temu odpowiednie kwalifikacje i wiedzę, co miało ujemny wpływ na jakość pełnionej służby⁴⁸.

W momencie tworzenia struktur policji kryminalnej zaczęto organizować szkolnictwo zawodowe kadr. Od 1924 r. obowiązywały przepisy o organizacji i programach szkół policyjnych, nakazujące funkcjonariuszom wyższym i niższym (oficerom i szeregowym) ukończenie z pozytywnym wynikiem odpowiedniej szkoły policyjno-fachowej. Organizowano też kursy specjalne dla daktylo-

⁴⁵ APK, PWŚl., sygn. 25, Sprawozdanie z lustracji..., op. cit., k. 182.

⁴⁶ APK, PWŚl., sygn. 2, Rozkaz nr 216 GK PWŚl. w Katowicach, z 30 XI 1925 r., k. 362.

⁴⁷ Cyt. za: S. Kozdrowski, op. cit., s. 461.

⁴⁸ APK, PWŚl., sygn. 13, Okólnik nr 16 GK PWŚl. w Katowicach, z 24 IX 1924 r., dokument niepaginowany.

skopów, fotografów, rejestratorów ewidencji kryminalnej. Uczono inwigilacji, ważnej zarówno dla służby śledczej kryminalnej, jak i politycznej. Wywiadowcy, by wykonać zlecone im zadania, często musieli udawać kogoś innego, np. handlarza, woźnego, lokaja, czy uczestnika zabawy. Specyficzną metodą pracy operacyjnej był wywiad. Uczono również sposobu nawiązywania współpracy z konfidentami i informatorami. Z tej metody policja mogła korzystać tylko w „celu zapobiegania przestępstwom i ścigania przestępców”. Kursantów zapoznawano ze sposobem prowadzenia rejestracji przestępców i prawidłowego wykonania daktyloskopii. Funkcjonariusze uczestniczyli w procesie doształcania w jednostkach policyjnych, w których pełnili służbę. We wszystkich formach szkolenia dużo uwagi poświęcano taktyce i technice kryminalistycznej. W tym zakresie omawiano następujące zagadnienia teoretyczne: psychologia przestępcy, zwalczanie przestępstw, prawo oraz postępowanie karne, medycyna w zarysie, znajomość elementu przestępczego w warunkach lokalnych, znajomość osób, terenu i środowiska, symptomy zbrodni i sposoby jej popełnienia, typy przestępców, kategorie przestępstw, narzędzia zbrodni. W zakresie zajęć praktycznych było badanie i śledzenie elementu przestępczego⁴⁹.

Kolejna instrukcja służby śledczej wprowadzona została rozporządzeniem wojewody śląskiego z 16 listopada 1928 r. W styczniu 1929 r. został utworzony Urząd Śledczy przy GK PWŚl. w Katowicach oraz dwa wydziały śledcze w Katowicach i w Królewskiej Hucie. Urząd Śledczy przy GK PWŚl. sprawował pieczę nad całym województwem śląskim i był główną jednostką koordynującą służbę śledczą. Wydział Śledczy w Katowicach obejmował terytorium miasta i powiatu Katowice, a Wydział Śledczy w Królewskiej Hucie – miasto Królewską Hutę i powiat świętochłowicki. W przypadku, gdy sprawa dotyczyła kilku powiatów, koordynatorem był Urząd Śledczy, który obejmował kierownictwo. Analogicznie postępowano w sprawach szpiegowskich oraz innych przestępstwach przeciwko państwu polskiemu. Współpracowano przy tym z innymi organami bezpieczeństwa: Prokuratorem Sądu Okręgowego, Naczelnikiem Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego oraz władzami wojskowymi, w szczególności z Oddziałem II Sztabu Głównego Wojska Polskiego oraz Samodzielnymi Referatami Informacyjnymi. Czynności wykonawcze w tych przypadkach prowadził Wydział Śledczy w Katowicach⁵⁰.

Na czele Urzędu Śledczego stał naczelnik nadkom. Marian Chomrański, jego zastępcą był nadkom. Roman Nizankowski⁵¹. W Urzędzie Śledczym pracowało trzech wyższych funkcjonariuszy – nadkom. Buliński (pełnił funkcję zastępcy ds. przestępstw przeciwko państwu), komis. Bujok (zastępca ds. przestępstw pospolitych), komis. Urbanek, ponadto czterech starszych przodowników, przodownik, dwóch starszych posterunkowych, dwóch posterunkowych,

⁴⁹ S. Kozdrowski, op. cit., s. 462–466.

⁵⁰ APK, PWŚl., sygn. 25, Sprawozdanie z lustracji..., op. cit., k. 183–184.

⁵¹ IPN Ka 031/31 cz. 1, Urząd Śledczy, k. 167.

trzech przodowników policji śledczej, starszy posterunkowy, trzy stenotypistki, woźny, łącznie 21 osób⁵².

Podlegające Urzędowi Śledczemu wydziały śledcze do roku 1928 zajmowały się wykrywaniem przestępstw o charakterze kryminalnym. Po roku 1928 dokonano ich reorganizacji. Ekspozytury policji politycznej działające przy starostwach lub dyrekcjach policji włączono w struktury wydziałów śledczych, z kierownikami na czele. Podzielono je na dwa piony: kryminalny i polityczny. Każdy z nich dzielił się na brygady, na których czele stali kierownicy brygad w stopniu od aspiranta do starszego przodownika służby śledczej. Do służby kryminalnej przyjmowano funkcjonariuszy zdolnych, o odpowiednich cechach, ale dopuszczano też osoby przeciętne. Kierowano je na kursy zasadnicze, np. kurs posterunkowych, kurs komendantów posterunków i kurs śledczy. Do służby politycznej rekrutowano tylko osoby o wyjątkowych predyspozycjach intelektualnych, przeważnie z wykształceniem średnim. Funkcjonariusze ci stanowili elitę śledczą. Przechodzili kursy zasadnicze, a ponadto kursy specjalistyczne (tzw. kursy „speców”) przy szkołach oficerskich. Kierownicy brygad służbowo podlegali naczelnikowi Urzędu Śledczego. W zakresie informacji o ruchach politycznych podlegali oni starostom i dyrektorom policji. Brygady wykonujące zadania związane z przeciwdziałaniem nielegalnym ruchom niemieckim oraz komunistycznym podlegały naczelnikowi Wydziału Bezpieczeństwa UWŚl. Kierownik brygady nr VII, zajmującej się zwalczaniem szpiegostwa, dywersji i sabotażu, podlegał w pierwszej kolejności szefowi Oddziału II SG WP, następnie naczelnikowi Wydziału Bezpieczeństwa, a na końcu naczelnikowi Urzędu Śledczego⁵³.

Najmniejszą jednostką organizacyjną służby śledczej były komórki śledcze działające przy komisariatach i posterunkach. Wykonywały zadania w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępstw o charakterze kryminalnym. Pełniły służbę prewencyjną w okolicy. Prowadziły obserwacje i zapobiegały drobnym kradzieżom⁵⁴. Podoficerowie Urzędu Śledczego sporządzali raporty dla Wydziału Społeczno-Politycznego UWŚl. oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w zakresie interesujących je zagadnień. Urząd Śledczy nadzorował pracę śledczą miejskich i powiatowych komend oraz gromadził zbierane przez nie informacje. Naczelnik i jego zastępca w ważniejszych przypadkach przeprowadzali kontrole placówek terenowych. Czasem zarządzali przeniesienie funkcjonariuszy służby śledczej w rejon o wysokim stopniu przestępczości⁵⁵.

Uczestniczyli oni w specjalistycznych szkoleniach. Służba w policji politycznej i kryminalnej uważana była za wyjątkowo trudną i wymagającą specjalnych predyspozycji psychofizycznych. W początkowym okresie funkcjonowania śląskiego korpusu funkcjonariusze mieli duże braki w wiedzy i kwalifikacjach.

⁵² APK, PWŚl., sygn. 25, Sprawozdanie z lustracji..., op. cit., k. 184.

⁵³ IPN Ka 0103/42, Organizacja Policji Województwa Śląskiego, k. 237–238.

⁵⁴ IPN Ka 0103/42, Organizacja służby śledczej, k. 445.

⁵⁵ IPN Ka 031/31 cz. 1, Urząd Śledczy, k. 167–168.

Od kandydatów oczekiwano, by posiadali odpowiednie warunki intelektualne i reprezentowali wysoki poziom moralny. Oficerowie służby śledczej musieli spełnić kilka warunków: posiadać wykształcenie ogólne, doświadczenie życiowe, odznaczać się bystrością umysłu oraz chęcią doskonalenia zawodowego. Od tego zależała efektywność służby. Braki w wykszoleniu i kwalifikacjach prowadziły do uchybień, a czasem do poważnych konsekwencji⁵⁶.

Policja śledcza stosowała różne metody pracy operacyjnej. Władze administracji państwowej wyposażyły policję w odpowiednie uprawnienia, umożliwiające realizację przypisanych im zadań związanych z utrzymaniem ładu, porządku i bezpieczeństwa publicznego. W ramach prawa organy policyjne mogły: dokonywać aresztowań i zatrzymań, przeprowadzać rewizje i przeszukania, kontrolować korespondencję prywatną i urzędową, prowadzić wywiad konfidencki, inwigilację indywidualną oraz zbiorową⁵⁷. Często stosowaną przez służbę śledczą polityczną metodą pracy operacyjnej był wywiad konfidencki. Zadania oraz zakres wywiadu konfidenckiego zamieszczono w instrukcji. Stwierdzono w niej, że: „Policja polityczna prowadzi w dziedzinie życia publicznego obserwację wszystkich ważniejszych faktów, wydarzeń i zjawisk [...]”⁵⁸.

W dalszej części instrukcji określono dokładny zakres i formę prowadzonego wywiadu konfidenckiego. Policja polityczna prowadziła obserwacje i zbierała informacje w celu ustalenia wszelkich faktów związanych z działalnością danej organizacji czy stowarzyszenia. Dane zbierano w sposób bezpośredni przez konfidentów, którzy byli członkami rozpracowywanej organizacji, oraz w sposób pośredni – wiadomości pozyskiwano od informatorów, którzy zbierali interesujące dane, utrzymując kontakty towarzyskie z działaczami czy dziennikarzami. Za najbardziej wartościowe informacje uznawano te przekazywane przez osobę współpracującą z wywiadem i będącą jednocześnie w łonie organizacji, zwłaszcza na szczeblu kierowniczym lokalnym i centralnym. Zazwyczaj dążono do współpracy z kilkoma konfidentami z jednej organizacji, aby kontrolować ich pracę i uniknąć celowej dezinformacji⁵⁹.

Przy typowaniu osób do współpracy konieczne było uwzględnienie ich osobistej motywacji (np. materialna, ideologiczna), a także typu organizacji (legalna, nielegalna). Instrukcja zakładała indywidualne podejście do każdego kandydata. W przypadku organizacji legalnych zalecano, by „wysiłki kierować na zjednanie czynnych i głębiej zaangażowanych działaczy. Należy przy tym wykorzystać najróżnorodniejsze charaktery ludzi, a więc ludzi słabych, chwiejnych, gadatliwych dla pracy bezpośredniej”. W organizacjach nielegalnych, zwłaszcza w ruchu komunistycznym, pozyskanie konfidenta uznawano za trudne ze względu na silne przywiązanie ideologiczne i jednocześnie negatywny stosunek do

⁵⁶ APK, PWSł., sygn. 25, Sprawozdanie z lustracji..., op. cit., k. 185–186.

⁵⁷ Z. Siemak, op. cit., s. 179–180.

⁵⁸ IPN Ka 0103/42, Organizacja służby śledczej, k. 446.

⁵⁹ Ibidem, k. 447.

władzy. Poza tym członkowie mieli obawy, że przyłgnie do nich określenie „konfident”, uważane za wyjątkowo hańbiące. Odczuwali także strach przed represjami indywidualnymi ze strony partii. Policja starała się wprowadzić zaufaną osobę w struktury ugrupowania politycznego. Współpracownik zaczynał od najniższego szczebla, jednak dzięki zapewnionemu bytowi i ochronie przed odpowiedzialnością karną mógł swobodnie działać i dzięki temu dość szybko awansować⁶⁰.

Policja polityczna stosowała różne metody werbunkowe, w zależności od kandydata i sytuacji. Stosowano przy tym następujące środki: groźba pozbawienia pracy lub pozbawienie pracy (nacisk ekonomiczny); groźba pozbawienia wolności lub pozbawienie wolności; przedstawianie negatywnego obrazu danej opcji politycznej czy organizacji, pozyskiwanie zdeklarowanych przeciwników danej partii czy stowarzyszenia; pozbawienie możliwości nauki lub studiowania; wynagrodzenie (pieniężne, posada); różne formy szantażu; przymus fizyczny i psychiczny, represje⁶¹.

Istotne było zakonspirowanie samego werbunku, od tego zależała późniejsza przydatność konfidenta. Stosowano różne metody konspiracyjne. Jedną z nich było umożliwienie zatrzymanemu (współpracownikowi) ucieczki podczas konwoju do zakładu karnego. Pozorowano przy tym użycie broni. Innym sposobem było zwolnienie z aresztu kilku osób zatrzymanych, w tym konfidenta. Uzasadniano je brakiem dowodów winy, nawet jeśli takie były i kwalifikowały sprawę do sądu. Czasem zwolnienie nie było możliwe. Ustalano wówczas z prokuratorem i sędzią niski wymiar kary. Konfident po zwolnieniu z aresztu kontynuował współpracę. Materiały od konfidentów uznawanych za szczególnie ważnych odbierano w mieszkaniach konspiracyjnych, od mniej znaczących w przypadkowych miejscach, wybierano jednak mało uczęszczane przez mieszkańców. Według obowiązujących zasad konfident powinien być znany tylko osobie, z którą miał bezpośredni kontakt, oraz swojemu zwierzchnikowi. W praktyce tożsamość konfidentów znana była kilku pracownikom, gdyż na czas urlopów przekazywano dane swoich konfidentów kolegom. Szczególnie ważne sprawy rozpatrywane były przez kierownika brygady lub oddziału w Urzędzie Śledczym, a w wyjątkowych sytuacjach nawet przez naczelnika Urzędu Śledczego. Konfidentom nadawano pseudonimy w celu zakonspirowania prawdziwych danych osobowych⁶².

Udzielano im wytycznych, według których miała przebiegać współpraca, oraz określano ich zadania. Konfident musiał dawać rękojmię należytego wykonywania obowiązków zleconych przez władzę państwową bądź policję jako organ wykonawczy. Był zobligowany do udzielenia informacji o nielegalnym stowarzyszeniu, w którym posiadał członkostwo. Ważna była poufność i wiarygodność przekazywanych wiadomości. Szczególnie interesujące dla policji były te

⁶⁰ Ibidem, k. 448.

⁶¹ Ibidem, k. 449.

⁶² Ibidem, k. 450–451.

dotyczące zamiarów i działań stowarzyszenia. Istotna w tej pracy była umiejętność oddzielania faktów od subiektywnych opinii oraz podanie źródła informacji. Przekazanie wiadomości musiało nastąpić w możliwie krótkim czasie. Zwłoka mogła oznaczać dezaktualizację danych i utratę ich wartości. Konfident zobowiązany był do zachowania dyskrecji. Oczekiwano, że o wykonywanej pracy nie powie nawet najbliższym osobom. Dobry współpracownik nie powinien zwracać na siebie uwagi, łamać prawa, upijać się, pożyczać pieniędzy, żyć ponad stan. Dobrze, jeśli potrafił nawiązywać kontakty towarzyskie z osobami, które mogły dostarczyć policji interesujących ją informacji. Dane powinien zbierać umiejętnie i ostrożnie, po czym był zobowiązany przekazać je swojemu zwierzchnikowi. O dekonspiracji musiał niezwłocznie powiadomić kierownictwo. Za udzielane informacje konfident był wynagradzany finansowo. Celem sieci konfidencyjnej prowadzonej przez policję polityczną było rozpracowanie struktur organizacyjnych oraz składów osobowych partii politycznych i stowarzyszeń, zwłaszcza nielegalnych. Następnym krokiem była likwidacja ogniw organizacji oraz zatrzymanie ich działaczy. Niektórym konfidentom zlecano zadania mające na celu doprowadzenie do wewnętrznej destabilizacji. Osoby te były mocno zaangażowane w prace organizacji czy partii. Na początku starały się zdobyć zaufanie innych członków, po czym podejmowały czynności zakłócające jej funkcjonowanie, np. poprzez intrygi, konflikty itp.⁶³

Informator był osobą, która pracowała dla PWŚl., udzielała poufnych wiadomości o sprawach mających związek z porządkiem, spokojem i bezpieczeństwem publicznym. Zakres udzielanych przez niego informacji wymagał utajnienia jego danych osobowych. Prowadził on poufny wywiad i stanowił „przedłużone ramię policji sięgające i docierające do takich miejsc zagrożonych, które dla oka i ucha policjantów są ukryte i niedostępne”. Policja, aby osiągnąć ten cel, często rekrutowała swoich informatorów ze środowisk przestępczych lub innych, związanych pośrednio ze światem przestępczym. Było kilka głównych motywów, którymi kierowały się osoby decydujące się na współpracę z policją: „[...] chęć osiągnięcia korzyści materialnej, zazdrość, nienawiść, chęć zemsty, a nierzadko również i pobudki szlachetne, jak dobro państwa i ogółu obywateli, wgląd na interes publiczny i bezpieczeństwo, uczucie wdzięczności dla któregoś z policjantów za wyświadczoną przysługę itp.”⁶⁴.

Podczas pierwszego kontaktu policja szczegółowo weryfikowała opinię o informatorze. Drogą poufnego wywiadu określano pobudki, jakimi się kierował i czy faktycznie posiadał możliwości dostarczania wiadomości ze źródeł, które podał oraz czy miał kontakt z osobami, co do których udzielał informacji. Policja prowadziła wywiad w sposób ostrożny, niezwracający uwagi na informatora, tak by nie ujawnić jego działalności. Ta procedura była konieczna dla potwier-

⁶³ Ibidem, k. 452–453.

⁶⁴ APK, PWŚl., sygn. 8, Rozkaz nr 1611 GK PWŚl. w Katowicach, z 30 IV 1937 r., k. 90.

dzenia wiarygodności informatora, wstępnego oszacowania wartości źródła i ochrony policji przed ewentualną próbą wprowadzania w błąd. Ustalano osobiste motywacje działania informatorów. Po zebraniu tych danych można było wyznaczyć kierunek dalszego postępowania. W przypadku, gdy informator decydował się na współpracę z policją z pobudek emocjonalnych – złości, zazdrości, nienawiści, chęci zemsty – zachowywano pewien dystans. Wówczas informacje najczęściej były wyolbrzymione lub nieprawdziwe. W sytuacji, gdy informator żądał zapłaty za przekazywane wiadomości, zachowywano szczególną ostrożność. W dokumencie czytamy: „[...] stoi [on – M.S.] niżej od przestępcy. Brak mu bowiem ostatniej szlachetnej właściwości, która u przestępcy zazwyczaj jeszcze została, tj. wierność wobec towarzyszy”. Ponadto ważną cechą dobrego informatora była inteligencja, która wpływała na lepsze wykonanie powierzonych zadań. Inteligentny informator potrafił lepiej opisać wydarzenia, zapamiętać i odtworzyć rozmowy. W większym stopniu rozumiał zaistniałe sytuacje i potrafił je wytłumaczyć. Czasem nawet dawał rady, jak wykorzystać informacje i zdobyć dowody winy⁶⁵.

Policja musiała zdobyć zaufanie informatora, skłonić go do mówienia prawdy i zapewnić mu bezpieczeństwo. W tym zakresie przestrzegano pewnych zasad:

- ochrony przed ujawnieniem jego współpracy z policją, zapewnienie informatorowi poczucia bezpieczeństwa, gwarancja, że nikt się nie dowie o tym, czym się zajmował,
- przestrzegania warunków umowy, oferowania informatorowi realnych do spełnienia obietnic i dotrzymywania ich, w ramach obowiązujących przepisów prawa,
- przy pierwszym spotkaniu z informatorem udzielano mu szczegółowych instrukcji co do właściwego sposobu postępowania, zachowania dyskrecji i ostrożności w prowadzonych działaniach i utrzymania w tajemnicy współpracy z policją, w tym celu informatorowi nadawano pseudonim i ustalano sposoby kontaktowania oraz komunikowania (ustnego, telefonicznego i piśmiennego), z nieostrożnymi informatorami zrywano współpracę,
- w przypadku, gdy zorientowano się, że informator podaje nieprawdziwe dane, szukano odpowiedzi, czym się kierował, jaka była przyczyna takiego postępowania; jeżeli dowiedziono celowe wprowadzanie w błąd, aby utrudnić prowadzone dochodzenie lub wyłudzić zapłatę, niezwłocznie zrywano z nim kontakt oraz pociągano go do odpowiedzialności karnej,
- zasadniczo nie powoływano informatora na świadka podczas rozprawy sądowej (nawet po zakończeniu współpracy), wynikało to z kilku powodów: 1) ze względu na lojalność wobec informatora i obowiązek utrzymania jego danych osobowych w tajemnicy; 2) zeznania informatora nie stanowiły wystarczającego dowodu winy, uważane były za manipulację; 3) jego ujawnie-

⁶⁵ Ibidem.

nie mogłoby zniechęcić innych potencjalnych informatorów do podjęcia współpracy z policją⁶⁶.

Do werbowania informatorów zobowiązano wszystkich policjantów, zwłaszcza szeregowych służby śledczej. Prowadzili oni obserwacje na swoim terenie oraz nawiązywali kontakty z osobami ze środowiska przestępczego. Kierownicy oddziałów policyjnych mieli obowiązek na bieżąco oceniać sytuację i potrzeby w zakresie wywiadu prewencyjnego i represyjnego. Szukano informatorów, którzy mogli posiadać przydatne w prowadzonym dochodzeniu wiadomości. W dokumencie zwrócono uwagę na pewne okoliczności, które ułatwiały werbunek informatora, tj.: skłonność do emocji (złość, nienawiść, zemsta, zazdrość itp.); układ zależności, w jakich znajdował się upatrzony kandydat; zła sytuacja materialna (problemy finansowe); chciwość; chęć osiągnięcia korzyści materialnej za wszelką cenę; brak skrupułów; słabości; skłonności danej osoby, np. korzystanie z usług prostytutek; poczucie obywatelskiego obowiązku i chęć utrzymywania dobrych stosunków z policją itp.⁶⁷

W kontaktach z informatorem przestrzegano następujących zasad:

- niedozwolone były spotkania na posterunkach, w komisariatach, w mieszkaniu informatora, zalecano wybieranie w tym celu miejsc ustronnych, odosobnionych, w których spotkanie znajomych zarówno informatora, jak też funkcjonariusza było mało prawdopodobne,
- miejsce i czas spotkań należało często zmieniać, najlepiej umawiać się na bieżąco lub w wyjątkowych przypadkach poza ustalonym terminem,
- w razie przypadkowego spotkania policjant i informator powinni zachowywać się jak obcy dla siebie ludzie,
- z informatorem spotykał się funkcjonariusz, który dokonał werbunku, jego przełożony lub wyznaczony przez niego zaufany policjant,
- z każdego spotkania sporządzano meldunek, przedstawiany następnie przełożonemu, który z kolei, po zapoznaniu się, wydawał dalsze dyspozycje co do wykorzystania uzyskanych wiadomości oraz sprawdzenia ich wiarygodności (każda informacja wymagała sprawdzenia)⁶⁸.

Informator podlegał stałej kontroli policyjnej, zwłaszcza w następujących przypadkach: podejrzenia, że udzielane wiadomości są niewiarygodne; oszustwa informatora; podczas spotkania informatora z osobą podejrzaną (policjant prowadził kontrolę i obserwację w celu zebrania dowodów, które jako świadek przedstawiał na rozprawie sądowej). Informatorów kontrolowano, prowadząc poufną obserwację, uzyskując wiadomości w jednej sprawie od kilku informatorów (porównując otrzymane dane można było wykluczyć nierzetelnego współpracownika), wykorzystując sprawozdania kontrwywiadowcze (raporty wywia-

⁶⁶ Ibidem, k. 91–92.

⁶⁷ Ibidem, k. 92.

⁶⁸ Ibidem, k. 93.

dowców z obserwacji porównywano z już posiadanymi w danej sprawie informacjami)⁶⁹.

W celu ujawnienia czynów przestępczych o charakterze antypaństwowym oraz zagrażających porządkowi wewnętrznemu śledzono wszelkie nielegalne przejawy życia społeczno-politycznego. Działania prowadzono w szerokim zakresie. Dotyczyły różnych środowisk. Istotnym zadaniem było zwalczanie szpiegostwa. W walce z przestępczością stosowano poufną inwigilację, zarówno indywidualną, jak i zbiorową. Poufną inwigilacją indywidualną objęte były osoby zagrażające bezpieczeństwu państwa. Specjalne organy zbierały o nich szczegółowe dane. Poufnej inwigilacji zbiorowej podlegały partie polityczne, organizacje i stowarzyszenia, które prowadziły swoją działalność nielegalnie, w duchu antypaństwowym, jak np. Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (KPRP). Szczególną uwagą objęto obce stowarzyszenia i zrzeszenia. Informacje zbierane przez służbę śledczą dotyczyły działalności danego zrzeszenia, jego zamiarów, składu osobowego, miejsc spotkań, drukarni, w których powielano materiały agitacyjne itp.⁷⁰

Poufną inwigilację prowadzono także w legalnych organizacjach, zrzeszeniach, partiach politycznych, jeśli ujawniały one antypaństwowe tendencje. Zwłaszcza jeśli podejmowały próby krzewienia ideologii wywrotowej i antypaństwowej. Śledzenie i monitorowanie ich działalności nasiliło się po 1926 r. Walczono zarówno z jawnymi przejawami wrogich działań, jak też zakamuflowanymi, pod szyldem legalnych organizacji. Legalne związki zawodowe były organizacjami, które stale stykały się z akcjami strajkowymi i cieszyły się szczególnym zainteresowaniem osób czy grup nastawionych antypaństwowo. Działalność związków zawodowych skierowana na osiągnięcie ich bezpośrednich celów (obrona interesów zawodowych osób zrzeszonych) nie zawierała w sobie niebezpieczeństwa dla państwa i jako taka nie podlegała obserwacji. Natomiast charakter prowadzonych akcji strajkowych miał być przedmiotem stałej obserwacji. Również przenikanie do związków zawodowych osób o zamiarach antypaństwowych i ich działalność na tym terenie, często bez wiedzy i zgody związków, podlegała stałej inwigilacji. Obserwacja życia indywidualnego i zbiorowego miała być prowadzona w granicach prawa. Zabronione było prowadzenie wywiadu wewnętrznego przez funkcjonariuszy państwowych. Wywiad taki mogli prowadzić wyłącznie konfidenti. Policja była zobowiązana, by zadania te pełnić z dokładnością i sumiennością. Pojedyncze przypadki miały bowiem często związek z zagadnieniami natury ogólnopaństwowej. Obserwacją zwykłego i legalnego życia politycznego zajmowała się administracja polityczna⁷¹.

⁶⁹ Ibidem, k. 93–94.

⁷⁰ APK, PWŚl., sygn. 24, KG PP, Instrukcja o sposobie prowadzenia służby śledczej w zakresie resortu wydziału IV-D przez Powiatowe Komendy PP, b.r., k. 20.

⁷¹ Ibidem, k. 21–22.

26 lutego 1930 r. w Okólniku tajnym nr 148 GK PWŚl. zauważono, że inwigilacja była „Najbardziej zaniedbanym i nieumiejętnie prowadzonym działem służby”. Inwigilacja osób poszukiwanych w oparciu o „Dziennik Inwigilacyjny”, „Gazetę Śledczą” oraz inne doraźne pisma pościgowe ograniczała się do wpisania osób podejrzanych z rejonu danej jednostki policyjnej do książeczek inwigilacyjnych funkcjonariuszy. Od inicjatywy samych policjantów zależał sukces w poszukiwaniu podejrzanych. Najczęściej jednak nie podejmowali oni w tym kierunku żadnych działań. Często nie zdobywali nawet informacji o miejscu pobytu podejrzanego. Zdarzało się, że w przypadku poszukiwanych listem gończym lub na specjalne zarządzenie władz administracyjnych inwigilacja nie przynosiła rezultatów. Władzom odpisywano, że ujęcie podejrzanego jest niemożliwe. Nie podejmowano dalszych starań, by ująć sprawcę. Z przedstawionych w dokumencie informacji wynika, że funkcjonariuszom brakowało determinacji w tym względzie⁷².

Organy kontrwywiadowcze w zakresie zwalczania działalności antypaństwowej podejmowały czynności: operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjne. W pracy operacyjnej wyróżniano trzy etapy: gromadzenia, przetwarzania oraz przekazywania informacji. Była to forma, w której nie stosowano środków siłowych, natomiast mogła prowadzić do skazania podejrzanego. Praca operacyjna ograniczała się do zbierania informacji, czynności analitycznych i prowadzenia utajnionych działań. Policja, jako organ zależny od terenowej administracji politycznej, w pierwszej kolejności musiała wykonywać jej zlecenia. Często wykorzystywana była do inwigilowania opozycji politycznej, na dalszy plan natomiast schodziła ochrona kontrwywiadowcza. W Okólniku MSW z 12 sierpnia 1925 r. dotyczącym organizacji policji politycznej nałożono na naczelników urzędów obowiązek „pozostawania w ścisłym kontakcie przy prowadzeniu dochodzeń i wywiadów w sprawach szpiegowskich”. Czynności śledcze w sprawach szpiegostwa cywilnego kontrwywiad wojskowy realizował wspólnie z policją polityczną. Funkcjonariusze policji pod nadzorem sędziów śledczych wykonywali czynności procesowe, takie jak zatrzymanie i przesłuchanie. W sprawach szpiegostwa wojskowego uprawnienia śledcze posiadała Żandarmeria Wojskowa⁷³.

Do podejmowanych przez komórki policji politycznej czynności operacyjnych można zaliczyć dozór policyjny. W art. 5 § 1 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. o niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu Państwa czytamy: „W razie skazania za przestępstwo popełnione umyślnie na karę ponad rok więzienia, sąd zarządza, jako środek zabezpieczający rozciągnięcie nad skazanym dozoru policyjnego na czas od roku

⁷² APK, PWŚl., sygn. 19, Okólnik tajny nr 148 GK PWŚl. w Katowicach, z 26 II 1930 r., k. 2.

⁷³ B. Sprengel, *Aspekty procesowe ścigania szpiegostwa w przedwojennej Polsce*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014, s. 74.

do lat 5⁷⁴. Obejmowano nim osoby, które popełniły przestępstwo wobec państwa lub przestępstwo pospolite. Zarządzenia w tych sprawach wydawały władze administracyjne. Dozór w terenie sprawowali funkcjonariusze komisariatów i posterunków. Wykaz osób przesyłano do Urzędu Śledczego PWŚl. Zawierał one następujące dane: a) imię i nazwisko, b) datę i miejsce urodzenia, c) imiona rodziców, d) zawód, e) miejsce zamieszkania, f) popełnione przestępstwo, g) kwalifikacja czynu przestępczego według przepisów kodeksu karnego, h) sąd orzekający, i) datę wyroku, j) treść wyroku, k) datę rozpoczęcia i zakończenia kary, l) dozór policyjny – okres, ł) datę zarządzenia dozoru przez UWŚl., m) uwagi. Na przekazanie wykazu jednostki policyjne miały dwa tygodnie. Urząd Śledczy PWŚl. był na bieżąco informowany o wszelkich zmianach⁷⁵. Do innych czynności operacyjnych można zaliczyć lustrację korespondencji i przesyłek pocztowych oraz nieoczekiwane kontrole w mieszkaniach osób, które wyszły na wolność po odbyciu kary za działalność antypaństwową⁷⁶.

Od policjantów wymagano, by dobrze znali środowisko lokalne. Na wsiach, gdzie ruch ludności był mały, po pewnym czasie możliwe było poznanie obywateli. Inaczej wyglądała sytuacja w miastach i dużych ośrodkach przemysłowych. Duży przepływ ludności uniemożliwiał poznanie ludności oraz ułatwiał przestępcom ukrycie się i zamaskowanie. W takich przypadkach policja musiała włożyć większy wysiłek, by skutecznie wykrywać przestępców. W dużych miastach zarządzano obserwację w hotelach, restauracjach, na dworcach kolejowych, w podejrzanych mieszkaniach. Obserwacji policyjnej poddawano również zakłady przemysłowe. Dotyczyło to zwłaszcza firm zatrudniających wielu pracowników sezonowych oraz o dużej rotacji kadr. Szczególnie koncentrowano się na obserwacji zakładów przemysłu wojennego, kolei państwowych, zakładów użyteczności publicznej. Nawiązywano współpracę z zarządami spółek, biurami pośrednictwa pracy i biurami meldunkowymi. Część przyjezdnych osób sprawdzano w ewidencji poszukiwanych. Następnie kontaktowano się z władzami policyjnymi rejonu, z którego przybyły, po czym zarządzano poufny dozór⁷⁷.

W Okólniku GK PWŚl. z lutego 1927 r. zwrócono uwagę, że organy policyjne wypełniają obowiązki w sposób schematyczny i pobieżny. Zdarzało się, że braki w informacjach uniemożliwiały wykonanie zadania, a funkcjonariusze nie potrafili znaleźć zależności między wydarzeniami. Aby uniknąć tego typu przypadków oczekiwano od każdego policjanta samodzielnej pracy w zakresie służby obserwacyjno-informacyjnej. Funkcjonariusze mieli lepiej poznać służbę bezpieczeństwa, sytuację społeczną, rozszerzyć swój pogląd na temat wykonywanych przez organy bezpieczeństwa zadań. Miejscowości dzielono na odpo-

⁷⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. o niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu Państwa, D. U. RP nr 94, poz. 851.

⁷⁵ APK, PWŚl., sygn. 19, Okólnik tajny nr 152 GK PWŚl. w Katowicach, z 27 III 1931 r., k. 189.

⁷⁶ B. Sprengel, *Aspekty procesowe...*, op. cit., s. 76–77.

⁷⁷ APK, PWŚl., sygn. 19, Okólnik nr 124 GK PWŚl. w Katowicach, z 20 II 1927 r., k. 298.

wiednią liczbę rejonów, które przydzielano funkcjonariuszom. Mieli oni wykonywać czynności w zakresie obserwacji ruchu ludności, kontroli przepisów meldunkowych, obserwacji osób podejrzanych, przestrzegania przepisów administracyjnych, handlowych itd., załatwiania korespondencji. O poszczególnych wydarzeniach funkcjonariusz rejonowy informował swojego przełożonego, czasem składał odpowiednie doniesienie. Zmiany funkcjonariusza rejonowego mógł dokonać kierownik komisariatu lub komendant posterunku⁷⁸.

Policja pełniła również dozór nad osobami podejrzаныmi. Najbardziej szkodliwi dla bezpieczeństwa publicznego byli przestępcy zawodowi. Funkcjonariusze poprzez ścisłą obserwację i znajomość środowiska przestępczego mieli paraliżować wrogą działalność. Jeżeli przestępstwo zostało popełnione, policja miała skutecznie ścigać sprawców. Do obserwacji zobowiązywano wszystkich policjantów. Mieli oni wnikać w świat przestępczy w stopniu umożliwiającym wykrycie wszelkiego niebezpieczeństwa. Podejrzany miał czuć „[...] nad sobą groźny cień stróża ładu i porządku”. Do grupy podejrzanych zaliczano:

- osoby, które popełniły jedno lub więcej przestępstw z chęci zysku,
- osoby bez pracy i dochodów, ale żyjące dostatnio,
- włóczęgów, żebraków, osoby bez stałego miejsca zamieszkania, niechętne do podjęcia pracy,
- osoby utrzymujące kontakty towarzyskie z przestępcami,
- prostytutki,
- inne osoby, które pomagały przestępcom, np. wynajmując im mieszkanie, ukrywając,
- przemytników⁷⁹.

Zalecano, by obserwację prowadzić za pośrednictwem zaufanych osób: sąsiadów, dozorców, właścicieli domów, urzędników, kelnerów oraz konfidentów. Policja sama prowadziła obserwację bezpośrednią osób i mieszkań. Podczas obserwacji pozyskiwano odpowiedni materiał dowodowy, świadczący o działalności przestępczej danej osoby. Komisariaty i posterunki miały obowiązek poinformować Urząd Śledczy w Katowicach, że dana osoba została objęta kontrolą. Jeśli Urząd Śledczy ujawnił przestępstwo, informował o tym komisariat lub posterunek rejonu, z którego podejrzana osoba pochodziła. Rezultaty obserwacji, również negatywne, zapisywano w notatnikach służbowych funkcjonariuszy, następnie zamieszczano na kartach kontroli podejrzanych. Po zgromadzeniu materiału obciążającego, zarządzano obławę. Przeprowadzano ją w sposób poufny, w porozumieniu z władzami administracyjnymi, Urzędem Śledczym i kierownictwem policji. Cel obławy przewidywał dwie sytuacje. Pierwszą było ujęcie przestępcy, a drugą niedopuszczenie do przestępstwa. Wyróżniano następujące rodzaje obław: 1) mające pewien cel, np. schwytanie znanego przestępcy, 2) mające ogólne cele zapewnienia porządku i bezpieczeństwa publicznego, np. ob-

⁷⁸ Ibidem, k. 298–299.

⁷⁹ Ibidem, k. 299–300.

serwacja osób podejrzanych, kontrola w miejscowości i ewentualne schwywanie. Obławy dzielono na wcześniej zaplanowane lub zarządzane doraźnie (bezpośrednio po dokonaniu przestępstwa). W drugim przypadku jednostki policyjne były wzywane do pościgu za sprawcą. Od policjantów oczekiwano szybkości i gotowości do działania. Kierownik obławy sporządzał szczegółowy plan działania. Wyniki obławy komendant oddziału zamieszczał w raporcie, składanym kierownikowi⁸⁰. W prowadzonych sprawach dotyczących afer szpiegowskich policja współpracowała z kontrwywiadem wojskowym. Dokonywała aresztowań osób podejrzanych i przekazywała je odpowiednim organom. Uczestniczyła w rewizjach pomieszczeń. W tej sytuacji używano pojęcia „likwidacja” (obecnie „realizacja”), oznaczającego przejście od fazy czynności operacyjnych do procesowych. Policja w tym zakresie pełniła jednak wyłącznie rolę pomocniczą. Prawdopodobnie nie miała pełnego wglądu w materiały operacyjne, którymi dysponował kontrwywiad wojskowy⁸¹.

Liczne reorganizacje służby śledczej niejednokrotnie destabilizowały jej działalność. Nawet wpływały ujemnie na wykonywanie zadań związanych z bezpieczeństwem państwa. Funkcjonowanie utrudniały też spory kompetencyjne z organami wojskowymi i nieporozumienia z administracją ogólną⁸². Mimo trudności służba śledcza Policji Województwa Śląskiego posiadała dobre rozpoznanie środowiska przestępczego. Osiągała dobre rezultaty w zwalczaniu przestępstw kryminalnych oraz zadowalające efekty w wykrywaniu przestępczości o charakterze antypaństwowym, poprawiając tym samym stan bezpieczeństwa w województwie śląskim.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Katowicach
Instytut Pamięci Narodowej w Katowicach

Źródła prawne

Ustawa Konstytucyjna z dnia 15 lipca 1920 r. zawierająca statut organiczny województwa śląskiego, Dz. U. nr 73, poz. 497.
Ustawa z dnia 10 grudnia 1925 r. w sprawie zmiany Rozporządzenia z dnia 17 czerwca 1922 r. w przedmiocie organizacji Policji Województwa Śląskiego, Dz. U. Śl. nr 18, poz. 43.

⁸⁰ Ibidem, k. 300–302.

⁸¹ B. Sprengel, *Aspekty procesowe...*, op. cit., s. 80.

⁸² M. Siewier, *Policja w systemie bezpieczeństwa województwa śląskiego w latach 1922–1939*, rozprawa doktorska, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Filologiczno-Historyczny, Częstochowa 2015, s. 402–403.

- Ustawa z dnia 2 marca 1923r. w przedmiocie organizacji Policji Województwa Śląskiego, <http://www.sbc.org.pl/>.
- Rozporządzenie z dnia 17 czerwca 1922 r. w przedmiocie organizacji Policji Województwa Śląskiego, Dz. U. Śl. nr 1, poz. 4.
- Rozporządzenie wojewody śląskiego z dnia 17 lipca 1925 r. w sprawie pobierania od gmin części kosztów utrzymania Policji Województwa Śląskiego, Dz. U. Śl. nr 13, poz. 33.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. o niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu Państwa, D. U. RP nr 94, poz. 851.

Opracowania, monografie, artykuły

- Czekaj T., *Górny Śląsk polski czy niemiecki?*, Katowice 1997.
- Ćwięk H., *W tajnej służbie II Rzeczypospolitej. Wywiad Polski wobec Niemiec w latach 1918–1939*, Częstochowa 2009.
- Długajczyk E., *Agendy polityczno-śledcze Policji Województwa Śląskiego w latach 1922–1939 r.*, „Szkice Archiwalno-Historyczne” 2010, nr 6.
- Grażyński M., *Rola urzędnika polskiego na Śląsku*, [w:] *Księga Pamiątkowa X-lecia Związku Urzędników Państwowych, Samorządowych i Komunalnych na Województwo Śląskie*, Katowice 1934.
- Kostka E., *Pierwsze dziesięciolecie polskiej administracji w Województwie Śląskiem*, [w:] *Księga Pamiątkowa X-lecia Związku Urzędników Państwowych, Samorządowych i Komunalnych na Województwo Śląskie*, Katowice 1934.
- Kozdrowski S., *Wyszkolenie policyjne w II Rzeczypospolitej*, Kraków 2006.
- Lesiuk W., *Plebiscyt i powstania śląskie z perspektywy osiemdziesięciolecia*, [w:] *Powstania śląskie i plebiscyt z perspektywy osiemdziesięciolecia*, red. M. Masnyk, Opole 2003.
- Mikitin J., *Szkolnictwo policyjne w województwie śląskim w okresie międzywojennym*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk Społecznych, Katowice 2007.
- Mikitin J., Grześkowiak G., *Policja województwa śląskiego 1922–1939*, Piekary Śląskie 2008.
- Misiuk A., *Kształtowanie się systemu bezpieczeństwa wewnętrznego II Rzeczypospolitej w latach 1918–1922*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Peplowski, A. Szymanowicz, A. Gołębiowski, Wrocław 2010.
- Misiuk A., *Policja Państwowa 1919–1939: powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996.
- Siemak Z., *Specyfika służby policyjnej II Rzeczypospolitej*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Peplowski, A. Szymanowicz, A. Gołębiowski, Wrocław 2010.

- Siewier M., *Policja w systemie bezpieczeństwa województwa śląskiego w latach 1922–1939*, rozprawa doktorska, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Filologiczno-Historyczny, Częstochowa 2015.
- Sprengel B., *Policja Państwowa a organy władzy publicznej w polityce ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2011.
- Sprengel B., *Aspekty procesowe ścigania szpiegostwa w przedwojennej Polsce*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014.
- Wrzosek M., *Proces narastania szans walki zbrojnej w latach 1918–1921 o powrót Górnego Śląska do Macierzy*, [w:] *Powstania śląskie i plebiscyt z perspektywy osiemdziesięciolecia*, red. M. Masnyk, Opole 2003.

On the activities inquiry service of Silesian Region Police

Summary

Silesian Region Police (PWŚl.) was the second, next to the State Police (PP), police formation in the Second Polish Republic, performing tasks in the field of an internal security. Silesian police was responsible for maintaining security, peace and public order in the province. PWŚl. was an important link of security system in the autonomous Silesian province. This article discusses some selected aspects of an organization of the Silesian corps. A lot of attention is paid to the organization of an inquiry service. What is more, this paper describes methods of an operational work, such as a confidential interview, surveillance and others.

Keywords: Silesian Region police, 1922–1939, methods of police work, inquiry service.